

HEYDƏR ƏLİYEVİN İQTİSADI SİYASƏTİ VƏ ONUN QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN İNKİŞAFINA TƏSİRLƏRİ

Xasay CAHANGİROV

c.xasay@gmail.com

İqtisadiyyat Nazirliyi yanında

Əmlak Məsələləri Dövlət Xidməti, sektor müdiri,

Qərbi Kaspi Universiteti, dissertant

Bakı, Azərbaycan

ORCID ID 0000-0003-0299-8364

Xülasə. Məqalədə Azərbaycanın bazar iqtisadiyyatına keçid dönməində üzləşdiyi başlıca problemlər və onların həlli yolunda ümummilli lider Heydər Əliyevin tətbiq etdiyi iqtisadi strategiya təhlil edilmiş, qeyri-neft sektorunun inkişafını təmin edən iqtisadi siyasətin əsas istiqamətləri izah edilmişdir. Belə ki, ötən əsrin 90-cı illərində Azərbaycan iqtisadiyyatının keçid dövründə Ümummilli Liderin rəhbərliyi ilə aparılmış iqtisadi siyasətin bu günkü iqtisadi inkişafa təsiri araşdırılmış, düzgün aparılmış neft strategiyasının qeyri-neft sektorunun inkişafında xüsusi çəkiyə malik olması elmi və nəzəri baxımdan əsaslandırılmışdır. Bunun üçün məqalədə müxtəlif rəsmi mənbələrdən, statistik məcmuələrdən və araşdırmaların nəticələrindən istifadə edilməklə ölkə iqtisadiyyatında neft və qeyri-neft sektoru üzrə məhsul buraxılışının həcmi, strukturu, qeyri-neft sektoruna investisiyalar, onların mənbəyi, ümumi daxili məhsul (ÜDM) istehsalının dinamikası, xarici ticarət dövriyyəsi kimi mühüm aspektlər təhlil edilmişdir. Analitik təhlil aparılmaqla Heydər Əliyevin apardığı iqtisadi siyasətin istər ötən əsrin 90-cı illərində, istərsə də müasir dövrdə Azərbaycan iqtisadiyyatının bazar iqtisadiyyatı yönündə formalaşması, mövcud vəziyyəti və gələcək inkişaf perspektivlərinə təsiri məsələləri izah edilmişdir.

Açar sözlər: iqtisadi strategiya, bazar iqtisadiyyatı, neft strategiyası, qeyri-neft sektoru, investisiyalar, iqtisadi inkişaf

HEYDAR ALIYEV'S ECONOMIC POLICY AND ITS INFLUENCE ON DEVELOPMENT OF NON-OIL SECTOR

Khasay JAHANGIROV

Abstract. The article analyzes the main problems faced by Azerbaijan in the period of transition to the market economy and the economic strategy implemented by the country's leader Heydar Aliyev to solve them, and describes the main aspects of economic policies that ensured the development of the non-oil sector. Thus, the article explores the impact of economic policy implemented during the transition period of the Azerbaijani economy in the 90s under the leadership of the national leader on the current economic development. Furthermore, the article scientifically and theoretically substantiates that the properly implemented oil strategy has a special weight in the development of the non-oil sector. For this purpose, by using various official sources, statistical summaries and research results, the article analyzes important aspects of the country's economy, such as the volume of production, structure, investments in the non-oil sector, resources, dynamics of gross domestic product (GDP) production, foreign trade turnover in relation to the oil and non-oil sectors. Through analytical analysis, the article explores the impact of Heydar Aliyev's economic policy on the formation of the Azerbaijani economy both in the 90s and the modern era in the direction of the market economy, on the current state of the economy and future development perspectives.

Keywords: economic strategy, market economy, oil strategy, non-oil sector, investments, economic development

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА ГЕЙДАРА АЛИЕВА И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ НЕНЕФТЯНОГО СЕКТОРА

Хасай ДЖАХАНГИРОВ

Аннотация. В статье проанализированы основные проблемы, с которыми столкнулся Азербайджан в период перехода к рыночной экономике и экономическая стратегия и пути их к решению, применяемая общенациональным лидером Гейдаром Алиевым, а также разъяснены основные направления экономической политики, обеспечивающие развитие ненефтяного сектора. Таким образом, было исследовано влияние экономической политики, проводимой под руководством общенационального лидера в переходный период экономики Азербайджана в 90-е годы прошлого века, на сегодняшнее экономическое развитие, а также научно и теоретически обоснован тот факт, что правильно проводимая нефтяная стратегия имеет особый вес в развитии ненефтяного сектора. В статье также проанализированы такие важные аспекты, как объем производства в нефтяном и ненефтяном секторе экономики страны, структура, инвестиции в ненефтяной сектор, их источник, динамика производства валового внутреннего продукта (ВВП), внешнеторговый оборот с использованием различных официальных источников, статистических сборников и результатов исследований. Путем проведения аналитического анализа были разъяснены вопросы влияния экономической политики, проводимой Гейдаром Алиевым как в 90-х годах прошлого века, так и в современном периоде, на развитие Азербайджанской экономики в направлении рыночной экономики, текущую ситуацию и на перспективы дальнейшего развития.

Ключевые слова: экономическая стратегия, рыночная экономика, нефтяная стратегия, ненефтяной сектор, инвестиции, экономическое развитие

Giriş

Azərbaycan Respublikası Avropa ilə Asiya qitəsinin sərhədində, olduqca strateji əhəmiyyətə malik Cənubi Qafqaz regionunda yerləşməklə iqtisadiyyatına, ərazisinə və əhalisinin sayına görə regionun lider dövlətidir. Beynəlxalq ticarət yollarının, əsasən də qədim ipək yolunun üzərində yerləşməklə, coğrafi mövqeyinə görə yaxın şərqlə Avropa arasında dəhliz rolunu oynayan Azərbaycan öz iqtisadi potensialına, müxtəlif növ strateji xammal ehtiyatlarına və iqlim şəraitinə görə daim dünyanın diqqət mərkəzində olmuşdur.

Məlumdur ki, müasir iqtisadiyyatın ən başlıca problemlərindən biri məhdud resurslardan effektiv istifadənin təmin edilməsidir. Azərbaycanın malik olduğu zəngin karbohidrogen ehtiyatları onun iqtisadi müstəqilliyini və təhlükəsizliyini təmin etmək baxımından mühüm əhəmiyyətə malik olduğu kimi, bu resurslardan effektiv istifadə edilməsi siyasəti də bir o qədər əhəmiyyətlidir. Yalnız düzgün düşünülmüş və uzun illər öncəyə hesablanmış iqtisadi strategiya Azərbaycanın karbohidrogen ehtiyatlarından səmərəli istifadəni mümkün etməklə ölkə iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrinin sürətli inkişafını təmin edə bilərdi. 1991-ci ilədək Sovet ittifaqının tərkibində olmuş Azərbaycan malik olduğu karbohidrogen ehtiyatlarından öz iqtisadi inkişafı üçün tam həcmdə istifadə edə bilməmiş, sovet rəhbərliyi tərəfindən bu resursdan daha çox digər ittifaq ölkələrinin yararlanması siyasəti həyata keçirilmişdir. 1969 – 1982-ci illərdə sovet Azərbaycanına rəhbərlik etmiş Heydər Əliyev bu siyasətin neytrallaşdırılması və ölkə iqtisadiyyatının hərtərəfli inkişafı üçün əhəmiyyətli işlər görmüşdür. 1991-ci ildən sonra müstəqilliyini növbəti dəfə bərpa etmiş Azərbaycan müstəqillik dövrünün ilk illərində istər iqtisadi, istərsə də siyasi baxımdan ciddi problemlər yaşamış, digər tərəfdən Ermənistanın yürütdüyü işğalçılıq siyasəti nəticəsində ölkə ərazisinin mühüm bir hissəsi işğal altına düşməklə 1 milyona yaxın insan qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətinə düşmüşdür. Belə bir iqtisadi, sosial və siyasi böhran şəraitində ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı Azərbaycanda ictimai, siyasi və sosial həyatın bütün sahələrində müsbət dəyişikliklərlə nəticələnmiş, dövlətçilik qorunub-saxlanılmış və ölkə iqtisadiyyatında yeni inkişaf mərhələsi başlamışdır. Hazırda Azərbaycan iqtisadiyyatı məhz Heydər Əliyev tərəfindən müəyyən edilmiş iqtisadi strategiyanın təməli üzərində inkişaf etməkdədir.

1. Sovetlər dönəmində Azərbaycan iqtisadiyyatı və onun inkişafında Heydər Əliyevin rolu

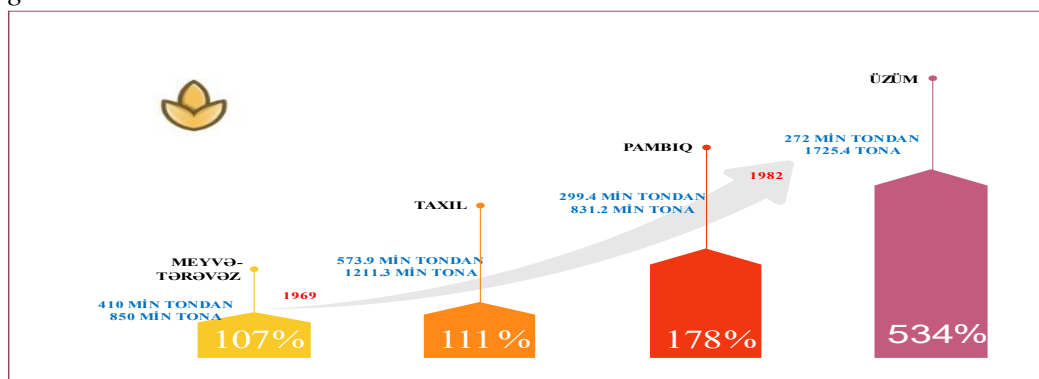
Statistik rəqəmlər göstərir ki, Azərbaycan XIX əsrin sonları və XX əsrin əvvəllərində dünyanın əsas neft sənayesi mərkəzi rolunu oynamaqla, neft sənayesinin, neftçixarma texnologiyasının və onun daşınmasının üsul və formalarının inkişafında müstəsna rola malik olmuşdur. Ötən əsrin səksəninci illərinin sonlarına yaxın Azərbaycan neft-qaz avadanlıqlarının istehsalında dünyada ikinci mövqedə qərarlaşmış, bu sahədə onu yalnız Amerika Birləşmiş Ştatları (ABŞ) qabaqlaya bilmişdir (Energetika Nazirliyi, 2021). Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Bakı nefti Sovet energetikasının əsas qida mənbəyi rolunu oynamışdır. II Dünya müharibəsi illərində məhz Bakı nefti faşizm üzərində qələbənin əldə edilməsində müstəsna rola malik olmuşdur. Sovet rəhbərliyi Azərbaycan iqtisadiyyatını, o cümlədən sənayeni əsasən neft amili üzərində inkişaf etdirmək siyasətini seçməklə digər sahələrin inkişafında maraqlı olmamışdır. Bu siyasət ittifaq ölkələrini müxtəlif məhsullar üzrə bir-birindən asılı vəziyyətə salmaq və bununla da müstəqillik meyillərini neytrallaşdırmağa hesablanmışdır. Heydər Əliyev bu siyasəti və onun gələcək fəsadlarını düzgün qiymətləndirərək Azərbaycan iqtisadiyyatında çoxşaxəli inkişafın təmin edilməsini əsas

məqsəd olaraq müəyyən etmişdir. Məhz onun Sovet Azərbaycanına rəhbərlik etdiyi illərdə ölkədə müxtəlif təyinatlı istehsal müəssisələrinin yaradılması geniş vüsət almışdır. Belə ki, Heydər Əliyevin 1969 – 1982-ci illərdə Azərbaycana rəhbərliyi dövründə 250-dən çox zavod, fabrik, istehsal sahələri istifadəyə verilmiş, elektron maşınqayırması, radiosənaye, yüngül və yeyinti sənayesinə aid 581 adda yeni tipli maşın, avadanlıq, aparat və cihaz nümunələri yaradılmışdır. Həmin vaxtlar Azərbaycanda buraxılan 350 adda məhsul dünyanın 65 ölkəsinə ixrac olunurdu (Quliyev, 2023).

Ümummilli Liderin uzaqgörən siyasəti Azərbaycan iqtisadiyyatının gələcəkdə də etibarlı və dayanıqlı inkişafını təmin etməyə əsas verən addımların atılması ilə yadda qalmışdır. Belə ki, müxtəlif təyinatlı ənənəvi və yeni sənaye müəssisələrinin yaradılması qədər də bu müəssisələrin yerli kadrlarla təmin edilməsi mühüm əhəmiyyətə malik idi. Heydər Əliyev Azərbaycan iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrini yerli kadrlar hesabına inkişaf etdirməklə ölkənin bu sahədə digər ittifaq ölkələrindən asılılığını aradan qaldırmağı hədəfləmişdi. Bu məqsədlə həmin dövrlərdə çox sayda Azərbaycan gəncləri SSRİ-nin ən nüfuzlu təhsil ocaqlarına göndərilmişdir. Belə ki, Heydər Əliyev 1970 – 1980-ci illərdə SSRİ-nin 50-dən artıq şəhərinin 170-dən çox ali məktəbində ölkəmizin elm, təhsil və mədəniyyətinin 80-dən artıq sahəsini əhatə edən 250-dən çox ixtisas üzrə 15 mindən artıq azərbaycanlı gəncin ali təhsil almasına köməklik göstərmişdir (Quliyev, 2023).

Şəkil 1.

1969 – 1982-ci illərdə Azərbaycanın kənd təsərrüfatının əkinçilik sahəsi üzrə inkişaf göstəriciləri



Mənbə: Şəkil müxtəlif mənbələrdən əldə edilmiş statistik məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının sovet dövrü təhlil edilərkən belə bir qənaətə gəlmək mümkündür ki, 1969-cu ildən sonrakı dövr ölkə iqtisadiyyatının inkişafında yeni bir mərhələnin başlanğıcı olmuşdur. Bu mərhələ Heydər Əliyevin Azərbaycan Mərkəzi Komitəsinin I katibi vəzifəsinə seçilməsi ilə bağlı olmuşdur. Əgər bu dövrə qədər yaradılan sənaye müəssisələri əsasən daxili tələbatın ödənilməsi zərurətindən irəli gəlirdisə, məhz Heydər Əliyevin təşəbbüsü və birbaşa rəhbərliyi ilə yaradılan müəssisələr əksəriyyət etibarlı ilə strateji əhəmiyyət kəsb edirdi. Aqrar sahədə isə Azərbaycan bir sıra məhsulların istehsalında digər Sovet ölkələri ilə uğurlu rəqabət apara bilmişdir. 1969 – 1982-ci illərdə Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında və onun müstəsna xidmətləri sayəsində respublikada ümumilikdə 5,5 mln. ton pambiq, 7 mln. 399

min ton üzüm istehsal edilmişdir ki, təkcə 1981-ci ildə 831,2 min ton pambıq, 1 mln. 616 min ton üzüm istehsal edilmişdir. Taxıl, üzüm, pambıq və meyvə-tərəvəz istehsalının həcmində əhəmiyyətli nailiyyətlər əldə edilmişdir ki, (Şəkil 1) bu da Heydər Əliyevin rəhbərliyi və fədakar əməyi nəticəsində mümkün olmuşdur (Nəbiyev, 2022).

Tarixi faktlar göstərir ki, 1970 – 1980-ci illəri əhatə edən on il ərzində ölkəmizin kənd təsərrüfatına ondan əvvəlki yarım əsr ərzində, yəni 1920 – 1970 illərdə cəlb edildiyindən daha çox sərmayə qoyulmuşdur (Məmmədov, 2023).

Bütün yuxarıda qeyd edilən faktlar belə deməyə əsas verir ki, Heydər Əliyevin Sovet Azərbaycanına rəhbərlik etdiyi illərdə ölkə iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrində həyata keçirdiyi tədbirlər ölkənin digər ittifaq ölkələrindən asılılığının azaldılması, iqtisadi müstəqilliyə doğru inamlı irəliləyiş və gələcək inkişaf perspektivlərinin təmin edilməsində əvəzsiz rola malik olmuşdur.

2. Müstəqillik dövrünün sosial-iqtisadi problemləri və onların həlli istiqamətində atılan addımlar

1991-ci ildə yenidən müstəqillik əldə etmiş Azərbaycan Respublikası həmin dövrün iqtisadi və siyasi çətinlikləri ilə əlaqədar olaraq milli iqtisadiyyatında geriləmə və tənəzzül dövrünü yaşamış, işsizlik və yoxsulluğun səviyyəsi artmış, milli valyuta kəskin dəyərdən düşmüş, bir zamanlar sovetlər məkanında və onun hüduqlarından kənarda öz istehsal gücü ilə tanınan zavod və müəssisələr fəaliyyətini dayandırmağa məcbur olmuşdur. Belə ki, həmin illərdə ölkədə istehsal müəssisələrinin böyük əksəriyyəti dayanmış və ya öz gücünün 15 – 20 % səviyyəsində işləmiş, illik geriləmə sənayedə 20 – 24 %-ə, kənd təsərrüfatında 15 – 20 %-ə, əsaslı vəsait qoyuluşunda 40 %-ə düşmüş, istehlak mallarının qiymətinin ildə 14 – 18 dəfə artması iqtisadi və sosial sahənin sıradan çıxmasına səbəb olmuşdur (Məmmədov, 2023).

Bütün bunlarla yanaşı Ermənistan tərəfindən Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü və suverenliyinə qəsb siyasəti nəticəsində 1992 – 1994-cü illərdə gedən aktiv döyüş əməliyyatları nəticəsində Azərbaycan torpaqlarının 20 %-ə yaxını işğal edilmiş, bir milyona yaxın azərbaycanlı qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətinə düşmüşdür ki, bu da iqtisadiyyatı tənəzzülə uğramış ölkədə sosial vəziyyəti daha da acınacaqlı həddə çatdırmışdır. Belə bir böhran şəraitində, 1993-cü ildə Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə qayıdışı Sovet dönməsində olduğu kimi, bu dəfə də ölkənin həyatında yeni inkişaf mərhələsinin başlanğıcı olmuşdur. Yüksək idarəçilik qabiliyyətinə malik olan Heydər Əliyev qısa vaxt ərzində siyasi sabitliyi bərpa edərək demək olar ki, ölkə həyatının bütün sahələrini əhatə edən geniş islahatlara başlamışdır. Bu islahatlar həmçinin külli miqdarda xarici investisiyaların cəlb edilməsini şərtləndirirdi ki, burada da başlıca maneə müharibə vəziyyətinin olması idi. 1994-cü ildə Ermənistanla bağlanan atəşkəs müqaviləsi xarici investisiyaların cəlb edilməsi strategiyasının həyata keçirilməsində geniş imkanlar yaratdı.

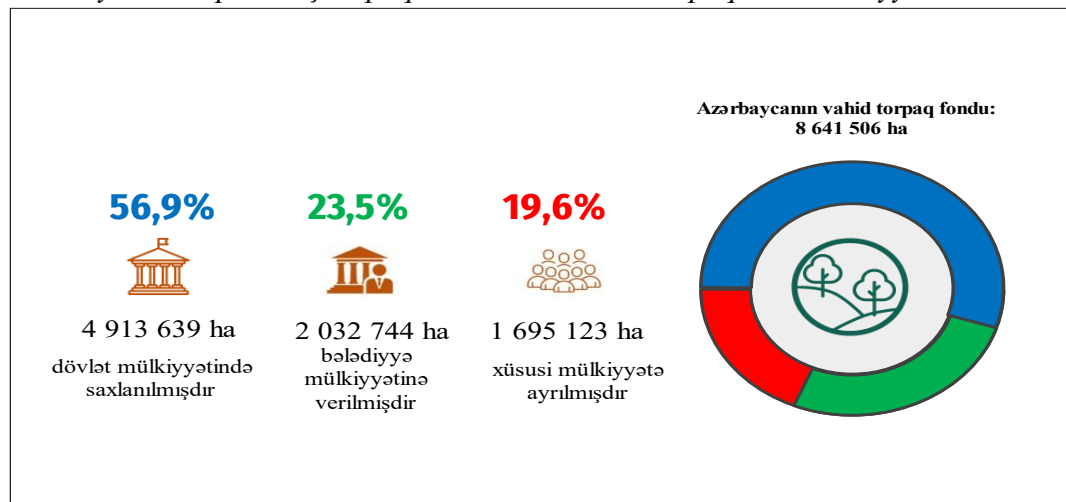
Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi islahatların əsasını ölkənin karbohidrogen ehtiyatlarının dünya bazarlarına çıxarılması və əldə edilən gəlirlər hesabına iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrin dirçəldilməsi, ölkənin siyasi və iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi təşkil edirdi. Bu baxımdan 1994-cü ildə dünyanın iri neft şirkətləri ilə bağlanmış “Əsrin müqaviləsi” Azərbaycan iqtisadiyyatının, o cümlədən sənayesinin gələcək inkişafı üçün böyük perspektivlər yaratmışdır.

Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi iqtisadi strategiyanın başlıca prinsipi sosialist ictimai quruluşunun planlı iqtisadiyyat modelindən imtina edərək bazar prinsiplərinə əsaslanan iqtisadi quruluşa keçidi təmin etmək idi. Bu proses azad sahibkarlıq subyektlərinin, xüsusi mülkiyyətin formalaşmasını, dövlətin bazar münasibətlərinə müdaxiləsinin azaldılması, dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi və torpaq islahatları kimi tədbirləri əhatə etmişdir.

Aqrar sahənin inkişafını sürətləndirmək, kənd əhalisinin məşğulluğunu və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədilə Heydər Əliyev tərəfindən genişmiqyaslı torpaq islahatları həyata keçirildi ki, bunun nəticəsində respublikada mövcud olmuş 2032 təsərrüfat, o cümlədən kolxoz və sovxozlar ləğv edilərək, onların əkinə yararlı münbit torpaqları əhaliyə paylandı (Şəkil 2). Vaxtı ilə işğal olunmuş rayonların sakinləri istisna olmaqla ölkədə torpaq payı almaq hüququ olan 870 min ailəyə torpaq payı verilmişdir ki, bu da əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi və ölkənin kənd təsərrüfatı məhsulları ilə təminatında irəliləyişlərin əldə edilməsinə şərait yaratmışdır (Məmmədov, 2014).

Şəkil 2.

Azərbaycanda aparılmış torpaq islahatına əsasən torpaqların mülkiyyət növləri üzrə bölgüsü



Mənbə: Şəkil müxtəlif mənbələrdən əldə edilmiş statistik məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Ulu Öndərin rəhbərliyi ilə qısa müddətdə ölkədə makroiqtisadi sabitləşmə tədbirlərinin həyata keçirilməsi nəticəsində adambaşına düşən ÜDM-in həcmi 1993-cü ildə 179,9 ABŞ dollarından 2003-cü ildə 4,9 dəfədən çox artaraq 879,7 ABŞ dollarına, xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi 4 dəfə artaraq 5,28 mlrd. ABŞ dollarına çatmış, habelə ticarət dövriyyəsinin ümumi strukturunda idxal 3,9 dəfə, ixrac isə 4,1 dəfə artmışdır (Məmmədov, 2023).

Həmin illərdə ümumi daxili məhsul, dövlət büdcəsinin gəlirləri, ölkənin valyuta ehtiyatları, sənaye məhsulunun həcmi, kənd təsərrüfatı istehsalı, iqtisadiyyatda məşğul olanların orta aylıq əməkhaqqında əhəmiyyətli artımlar müşahidə edilmiş, inflyasiyanın dərəcəsi idarəolunan vəziyyətə gətirilməklə iqtisadi inkişafı təmin edəcək optimal səviyyədə saxlanılmışdır (Şəkil 3).

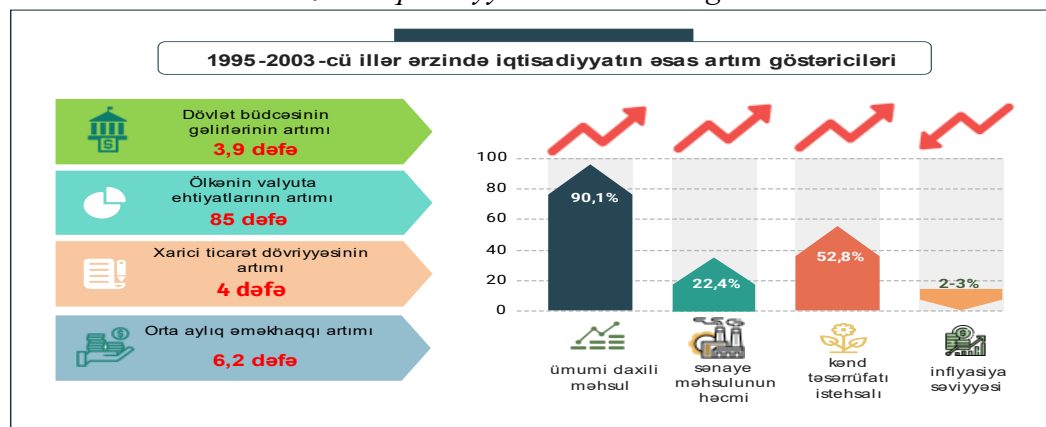
Bu dövrdə iqtisadiyyata bütün maliyyə mənbələri hesabına 20 mlrd. ABŞ dolları həcmində investisiyanın qoyulması təmin olunmuşdur ki, bu da həmin illər üçün olduqca böyük rəqəm

hesab edilə bilər (Quliyev, 2023).

İqtisadiyyatın liberallaşdırılması, dövlətsizləşdirmə, bazar iqtisadiyyatına effektiv və sürətli keçidin təmin edilməsi məqsədilə azad sahibkarlıq subyektlərinin inkişafı və onların iqtisadiyyatda çəkisinin artırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Bu məqsədilə Heydər Əliyev tərəfindən böyük özəlləşdirmə proqramına start verilməklə 1995 və 2000-ci illərdə dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi sahəsində 2 dövlət proqramı təsdiq edilmiş, hər 2 dövlət proqramı çərçivəsində 1500-dən çox iri və orta dövlət müəssisəsi səhmdar cəmiyyətləri formasında yenidən təşkil edilərək özəlləşdirməyə açılmışdır. Özəlləşdirmə prosesində əmək kollektivi üzvlərinin iştirakının təmin edilməsi və ölkə vətəndaşlarının özəlləşdirmə prosesinə cəlb edilməsi məqsədilə vətəndaşlara özəlləşdirmə çeşkləri paylanmışdır. Həmçinin 50 mindən artıq kiçik müəssisə və obyektlər özəlləşdirilərək azad sahibkarlıq fəaliyyətinə cəlb edilmişdir (Şəkil 4).

Şəkil 3.

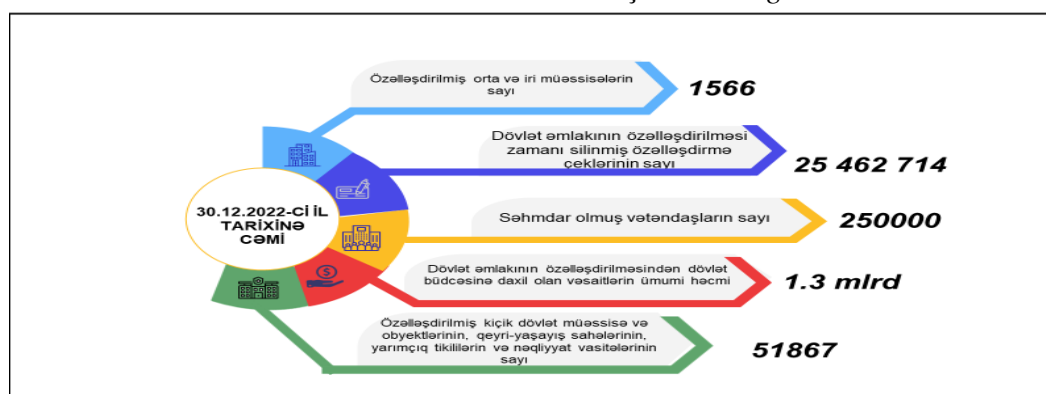
1995 – 2003-cü illər ərzində iqtisadiyyatın əsas artım göstəriciləri



Mənbə: Şəkil müxtəlif mənbələrdən əldə edilmiş statistik məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Şəkil 4.

1995 – 2022-ci illər üzrə dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi göstəriciləri



Mənbə: İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Əmlak Məsələləri Dövlət Xidmətinin (ƏMDX, 2023) məlumatı əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Nəticədə keçid dövrünün bütün iqtisadi və siyasi çətinliklərinə baxmayaraq Azərbaycan bu mərhələni uğurla adlamış, topraq islahatı və özəlləşdirmə proqramlarının icrası sayəsində bir sıra sosial və iqtisadi hədəflərə nail olunmuş, neft kontraktları sayəsində ölkəyə külli

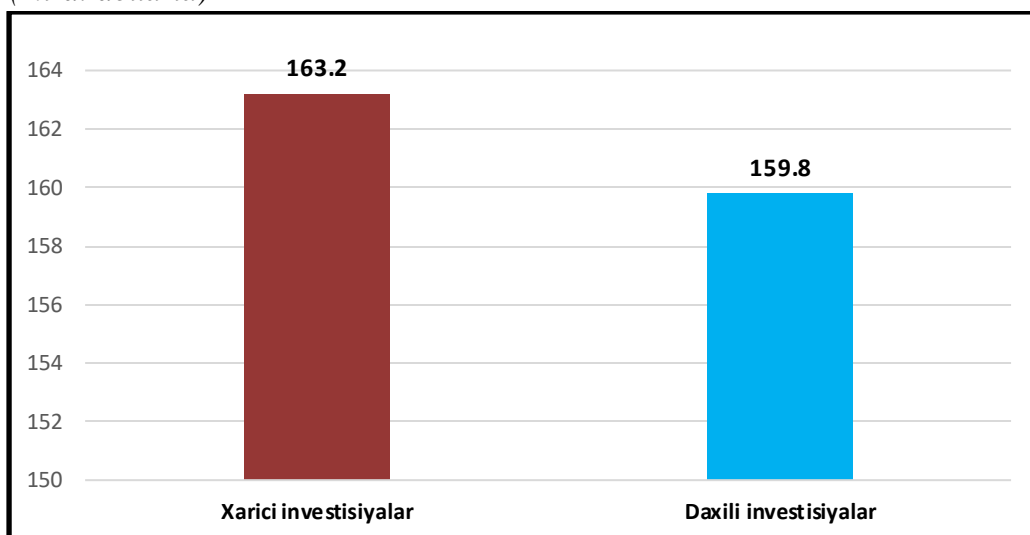
miqdarda birbaşa xarici investisiya yatırılmış, bu isə neft sektoru ilə yanaşı qeyri-neft sektorun inkişafına da müsbət təsir göstərmişdir.

3. Müasir Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafını təmin edən əsas amillər və gələcək inkişaf perspektivləri

Hazırda Azərbaycan dövləti qarşısında duran mühüm məsələlərdən biri iqtisadiyyatın məhdud resurs olan neft xammalından asılılığının azaldılması və qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsidir. Bunun üçün həm yerli, həm də xarici investisiyalar cəlb edilməklə irimiqyaslı infrastruktur layihələri həyata keçirilmiş, iqtisadiyyatın bütün sahələrinin gələcək inkişafı üçün möhkəm bünövrə formalaşdırılmışdır. Sözsüz ki, strateji əhəmiyyətə malik olan infrastruktur layihələrinin maliyyələşdirilməsində neft kontraktları üzrə əldə edilən gəlirlərdən istifadə mühüm əhəmiyyətə malik olmuşdur. Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə “Əsrin müqaviləsi” imzalandığı dövrdən etibarən 1995 – 2022-ci illər ərzində ölkə iqtisadiyyatına 40-a yaxın xarici ölkə və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən ümumilikdə 323 mlrd. ABŞ dollarına yaxın sərmayə yatırılmışdır (Şəkil 5) (Dövlət Statistika Komitəsi (DSK), 2022).

Şəkil 5.

1995 – 2022-ci illər ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilmiş investisiyalar (mlrd. dollarla)



Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatı əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir (DSK 2022).

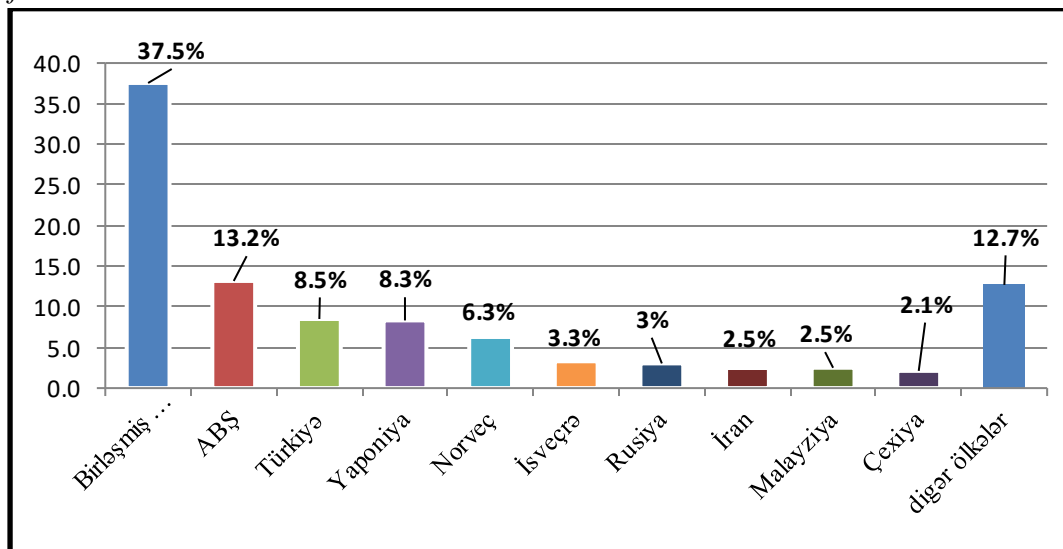
Əsas sərmayəçilər sırasında İngiltərə, ABŞ, Türkiyə, Yaponiya, Norveç kimi ölkələr yer almaqdadır. Müstəqillik illərində Azərbaycan iqtisadiyyatına yatırılan xarici investisiyalar üzrə liderlik Birləşmiş Krallığa məxsus olmuşdur ki, bu da əsasən neft kontraktları üzrə öhdəliklərin icrası ilə bağlı olmuşdur (Şəkil 6).

Azərbaycan həmçinin regionda ən böyük layihələrin təşəbbüskarı və əsas iştirakçısına çevrilmişdir. Bakı – Tbilisi – Ceyhan neft kəməri, Bakı – Tbilisi – Ərzurum qaz kəməri və Bakı – Tbilisi – Qars dəmir yolu xətləri regionun geosiyasi həyatında mühüm rola malikdir. Planlaşdırılan Trans – Anadolu qaz boru kəməri layihəsi (TANAP) isə nəinki regionun, həmçinin Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təminatında mühüm əhəmiyyətə malikdir. 2020-ci

ilin sentyabr ayında başlamış və Azərbaycanın parlaq qələbəsi ilə yekunlaşmış Vətən müharibəsi nəticəsində regionun iqtisadi və siyasi mənzərəsində də əhəmiyyətli dəyişikliklər baş vermişdir. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdən keçməklə Çinlə Avropanı daha etibarlı marşrutla birləşdirməyi hədəfləyən Zəngəzur koridoru ümummilli lider Heydər Əliyevin xüsusi diqqət yetirdiyi “Böyük İpək yolu” layihəsinin ən əhəmiyyətli hissəsini təşkil edəcəkdir. Bütün sadalanan bu faktorlar ölkə iqtisadiyyatının hazırkı və gələcək inkişafında xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Şəkil 6.

Müstəqillik illərində Azərbaycan iqtisadiyyatına yatırılmış xarici investisiyaların ölkələr üzrə faiz nisbəti



Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatı əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir (DSK 2023).

Heydər Əliyev siyasətinin davamçısı olan İlham Əliyevin hakimiyyətə gəldiyi 2003-cü ildən etibarən Azərbaycan iqtisadi və sosial sahələrdə yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuş, Azərbaycanın iqtisadi və siyasi gücü artırmaqla yanaşı onun dünya ölkələri arasında nüfuzu da möhkəmlənmişdir. Beynəlxalq reytinglər, o cümlədən Dünya Bankının hesabatlarında Azərbaycan öz inkişaf göstəricilərinə görə uğurlu nəticələr göstərməkdədir. Dünya Bankının tərtib etdiyi “Doing Business” hesabatının 2020-ci il üzrə göstəricilərində Azərbaycan dünyanın 191 ölkəsi arasında 28-ci yeri tutmaqla yanaşı ən islahatçı ölkələr sırasında ilk 10-luğa daxil olmuşdur (Dünya Bankı [WB], 2021).

İlham Əliyevin rəhbərliyi altında aparılmış iqtisadi islahatlar nəticəsində 2004 – 2022-ci illər arasında ölkədə ÜDM yüksək artım tempi nümayiş etdirmişdir (Cədvəl 1). Belə ki, bu illərdə ölkə üzrə ÜDM 8,5 mlrd. manatdan 133,8 mlrd. manata, adambaşına düşən ÜDM isə 1030,4 manatdan 13292,2 manata yüksəlmişdir (DSK, 2022).

1995-ci ildən etibarən ölkə iqtisadiyyatına yatırılan investisiyalarla bağlı statistik məlumatlar təhlil edilərkən məlum olur ki, 2007-ci ilədək investisiya qoyuluşları əsasən neft sektoruna yönəldiyi halda 2007-ci ildən etibarən qeyri-neft sektoruna qoyulan investisiyaların həcmi artmışdır (Şəkil 7).

Cədvəl 1.

2004 – 2022-ci illərdə Ümumdaxili məhsul istehsalı və adambaşına düşən ümumdaxili məhsul istehsalının həcmi

İllər	Cəmi ÜDM		Adambaşına düşən ÜDM		1\$= manat
	mln. manatla	mln. dollarla	manatla	dollarla	
2004	8530.2	8680.4	1030.4	1048.5	0.9827
2005	12522.5	13238.7	1494.3	1579.8	0.9459
2006	18746.2	20983,0	2208.2	2471.6	0.8934
2007	28360.5	33050.3	3296.6	3841.7	0.8581
2008	40137.2	48852.5	4603.7	5603.3	0.8216
2009	35601.5	44297,0	4033.2	5018.2	0.8037
2010	42465,0	52909.3	4753.0	5922.0	0.8026
2011	52082,0	65951.6	5752.9	7285.0	0.7897
2012	54743.7	69683.9	5966.1	7594.3	0.7856
2013	58182,0	74164,4	6258,3	7977,4	0.7845
2014	59014,1	75234,7	6268,0	7990,8	0,7844
2015	54380.0	52996.8	5706.6	5561.5	1,0261
2016	60425.2	37862.8	6269.6	3928.6	1,5959
2017	70337.8	40867.9	7226.0	4198.5	1.7211
2018	80092.0	47112.9	8156.2	4797.8	1.7000
2019	81896.2	48174.2	8268.8	4864.0	1.7000
2020	72578.1	42693.0	7277.4	4280.8	1.7000
2021	93203.2	54825.4	9303.8	5472.8	1.7000
2022*	133825.8	78721.1	13292.2	7818.9	1.7000

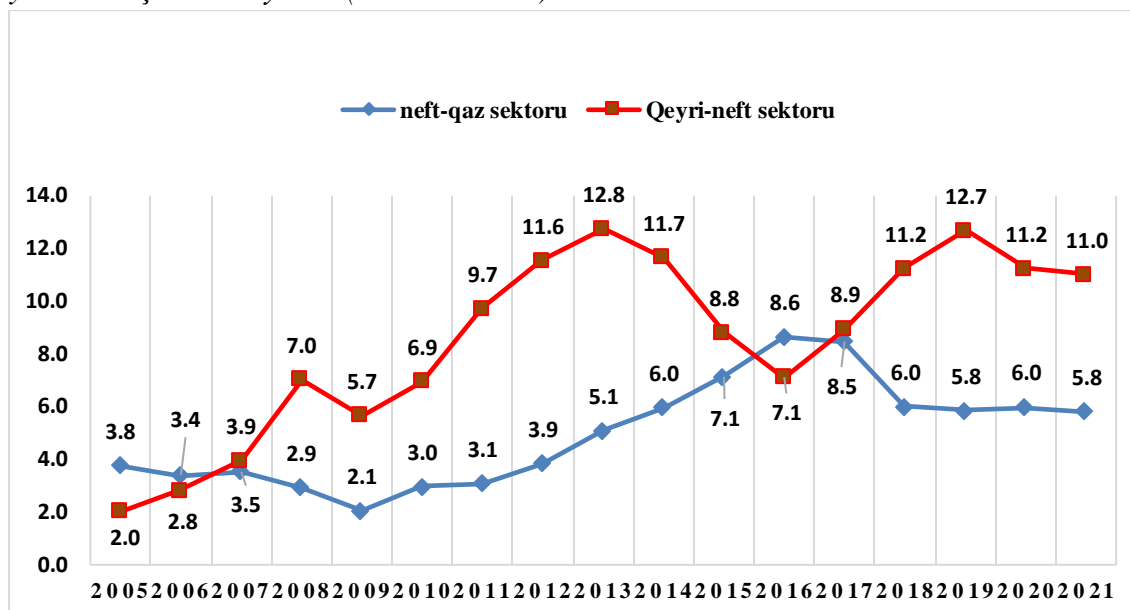
Mənbə: (DSK, 2022)

Qeyri-neft sektoruna yönəldilən investisiyaların həcmnin getdikcə daha da artması ölkə iqtisadiyyatının neft amilindən asılılığının azaldılması, qeyri-neft sektorunun inkişafı və dövlət büdcəsinin qeyri-neft gəlirləri hesabına formalaşdırılmasında xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Həmçinin son illərdə dünya iqtisadiyyatında baş verən kəskin dalğalanmalar, neft qiymətlərində olan qeyri-stabillik ölkə iqtisadiyyatında risklərin effektiv idarə edilməsini zəruri edir ki, bu da ilk növbədə iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsini şərtləndirir.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev bu dövrü yeni post-neft dövrünə keçid adlandırmış, bu dövrün əslində 2030 – 2040-cı illərdə başlamalı olduğunu, lakin dünya iqtisadiyyatında baş verən kəskin dalğalanmaların bu dövrə keçidi daha tez zamanda labüdləşdirdiyini bildirmişdir (Hacıyev, 2022). Bu baxımdan ölkə iqtisadiyyatının çevik transformasiyası, diversifikasiyası, onun post-neft dövründə davamlı və dayanıqlı inkişafı, 4-cü sənaye inqilabının əsas komponentlərinin tətbiqi ilə yeni və qeyri-ənənəvi istehsal sahələrinin yaradılması kimi məsələlərdə neft gəlirlərindən effektiv istifadə mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Şəkil 7.

2005 – 2021-ci illər ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatının neft-qaz və qeyri-neft sektoruna yönəldilmiş investisiyalar (mlrd. manatla)



Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatı əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir (DSK, 2023).

Nəticə

Azərbaycan iqtisadiyyatının Sovetlər dövrü və müstəqilliyin bərpasından sonrakı dövrü analitik təhlil edilərkən belə bir qənaətə gəlmək mümkündür ki, məhz ümummilli lider Heydər Əliyevin ölkəyə rəhbərlik etdiyi illərdə ölkə iqtisadiyyatında əvvəlki illərə nisbətən yüksək artım tendensiyaları müşahidə edilməkdədir. Bu dövrlərdə iqtisadiyyatın və ümumilikdə isə ölkə həyatının bütün sferalarında yüksək kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinə nail olunmuşdur. Ümummilli Liderin şəxsi təşəbbüsü və rəhbərliyi altında yaradılan çoxsaylı sənaye müəssisələri və elm mərkəzləri, eləcə də SSRİ-nin ən nüfuzlu təhsil ocaqlarına göndərilmiş kadrların bilik və bacarıqlarından ölkə həyatının müxtəlif sahələrində istifadə edilməsi Azərbaycanın gələcəkdə də dayanıqlı və hərtərəfli inkişafına rəvac vermişdir. Müstəqilliyin bərpasından ötən illər ərzində Ümummilli Liderin iqtisadi strategiyası sayəsində Azərbaycan qısa müddətdə keçid dövrünün iqtisadi çətinliklərini adlaya bilmiş və güclü iqtisadi, eləcə də dayanıqlı maliyyə resurslarına malik olmaqla dünyada müstəqil siyasət apara bilən azsaylı ölkələr sırasına daxil ola bilmişdir.

Məlum olduğu kimi, müstəqillik illəri ərzində ölkə iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsi, bütün sahələri əhatə edən islahatlar əsasən neft gəlirləri hesabına həyata keçirilmişdir. Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi və bu gün də uğurla davam etdirilən iqtisadi strategiyanın əsasını neft gəlirlərinin qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəldilməsi, ölkənin qeyri-neft məhsulları üzrə ixrac potensialının artırılması və dövlət büdcəsinin neft gəlirlərindən asılılığının azaldılması kimi məsələlər təşkil edir.

Ölkənin post-neft dövrünə keçidinin təmin edilməsi üçün emal sənayesinin inkişaf etdirilməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Post-neft dövrünə keçid iqtisadiyyatda neft amilinin tamamilə istisna edilməsi kimi başa düşülməməlidir. Əksinə, zəngin neft ehtiyatlarının daha effektiv istifadəsi post-neft dövrünə keçidi daha da sürətləndirə bilər. Bu, resurs

iqtisadiyyatından effektiv iqtisadiyyata keçid sayəsində mümkün ola bilər.

Ədəbiyyat siyahısı

- Dövlət Statistika Komitəsi, (2022). İqtisadiyyatın sahələri üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyalar. <https://www.stat.gov.az/source/construction/>
- Dövlət Statistika Komitəsi, (2023). Xarici ölkələr üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyalar. <https://www.stat.gov.az/source/construction/>
- Energetika Nazirliyi (2021). Neft sənayesinin inkişafı tarixi. <https://minenergy.gov.az/az/neft/neft-senayesinin-inkisaf-tarixi>
- Hacalıyev E., (2020). Dayanıqlı inkişafın yeni hədəfləri. Azərbaycan qəzeti. <http://www.azerbaijan-news.az/posts/detail/dayaniqli-inkisafin-yeni-hedefleri-90091>
- İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Əmlak Məsələləri Dövlət Xidməti, (2023). Statistika. <https://emlak.gov.az/az/page/view/20>
- Quliyev E., (2023). Heydər Əliyev və Azərbaycanda iqtisadi islahatlar. <https://ikisahil.az/post/413977-heyder-eliyev-ve-azerbaycanda-iqtisadi-islahatlar-2>
- Quliyev Ə., (2023). Heydər Əliyev və Azərbaycandan kənarda təhsil. <https://muallim.edu.az/news.php?id=24914>
- Məmmədov İ., (2023). Ölkəmizin müstəqilliyinə hesablanmış iqtisadi strategiya. <https://respublika-news.az/news/olkemizin-musteqilliyine-hesablanmış-iqtisadi-strategiya>
- Məmmədov Q., (2014). Heydər Əliyevin torpaq islahatı Azərbaycanın iqtisadi uğurlarının əsaslarından biridir. https://www.yeniazərbaycan.com/Sosial_e16041_az.html
- Məmmədov M., (2023). Heydər Əliyevin milli iqtisadi inkişaf modeli Azərbaycanın iqtisadi müstəqilliyinin əsasıdır.
- Nəbiyev B., (2022). Heydər Əliyev və Azərbaycan SSR-nin iqtisadi inkişafı: 1969- 1982-ci illər. <https://lib.aliyev-heritage.org/az/93556048.html>
- The World Bank, (2021). Doing Business measured business regulations for local firms in 190 economies. <https://archive.doingbusiness.org/en/doingbusiness>